

Stanisław Chrobak

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Radość, nauka, pobożność. Drogowskazy Jana Bosko w rozwoju życia duchowego

Wprowadzenie

Charakteryzując ujęcie wychowania z perspektywy chrześcijańskiej podkreśla się takie jego cechy jak: uniwersalność, integralność i otwartość. Poszukiwanie integralnego i realistycznego ujęcia „wychowania” domaga się także uwzględnienia w nim wymiaru duchowego i religijnego. Chrześcijańska perspektywa rozumienia człowieka jako osoby, skłania do spojrzenia na wychowanie od faktów naturalnych i biologicznych aż po nadprzyrodzone. Uniwersalizm chrześcijański zatem jest nie tylko filozoficzny, ale także etyczny i pedagogiczny – w sensie uwzględnienia wszechstronnego rozwoju człowieka i wychowania wszystkich ludzi¹. „Dzieła wychowania *nie dokonuje się przy pomocy samych instytucji*, przy pomocy środków organizacyjno-materiałnych, choćby najlepszych (...) najważniejszy jest tu znowu *człowiek oraz jego moralny autorytet*, wynikający z prawdziwości zasad i zgodności z nim jego czynów. (...) Nie ulega wątpliwości, że pierwszym i podstawowym faktem kulturalnym jest sam człowiek duchowo dojrzały – czyli człowiek w pełni wychowany, zdolny wychować sam siebie i drugih. Nie ulega też wątpliwości, że pierwszym i podstawowym wymiarem kultury jest zdrowa moralność: kultura moralna”².

Rozpoznanie człowieka jako istoty cielesno-duchowej umożliwia określenie „terenu” pedagogicznych i wychowawczych oddziaływań. W tym

¹ Por. M. Nowak, *Teorie i koncepcje wychowania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 282-284.

² Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie Ojca Świętego w siedzibie UNESCO, 2 czerwca 1980*, w: (red.) E. Weron, A. Jaroń, *Nauczanie Papieskie*, t. III, cz. 1, Pallottinum, Poznań-Warszawa 1985, s. 731.

sensie w wychowaniu można wyróżnić takie elementy jak: motywacja, wybór (decyzja), realizacja i rezultat. Motywację i źródło procesu wychowania wyprowadza się z impulsu wychowania, przejawiającego się w potrzebie realizowania siebie i widzianego jako podstawowa potrzeba osoby. Wybór jest tym aktem, przez który wychowanek realizuje własną motywację konkretyzując i przyjmując obowiązek własnego rozwoju. Realizacja z kolei dokonuje się w ramach konkretnej działalności wychowawczej i w realizacji siebie. Rezultatem zaś działania wychowawczego jest pełna realizacja własnej, dojrzałej osoby³. Człowiek nieustannie potrzebuje realizacji swojej wolności i rozumności. Rozumność realizuje poprzez rozwijanie nauki, ale ostatecznie, aby wypełnić pragnienie prawdy zakorzenione w ludzkiej naturze, musi odwołać się do wiary, która ukazuje Prawdę przekraczającą naturalne możliwości ludzkiego poznania. „Wiara – pisał Józef Tischner – jest wynikiem kilku czynników: łaski, rozumu i woli. Rozum jest nieodłączny od wiary; nie można rozumu odsuwać na bok i usiłować tylko wierzyć. Rozum informuje nas, w co mamy wierzyć. Informuje nas o treści prawd, w które mamy wierzyć. Rozum mówi nam nadto, że nierozumnie jest nie wierzyć Bogu. To jest tak, jakby człowiek stanął na rozdrożu, by odczytać drogowskazy. Miasta na horyzoncie nie widać, ale drogowskaz mówi, gdzie go należy szukać. Nie widzę miasta, ale wierzę drogowskazowi. Podobnie z rozumem w wierze. Rozum nie widzi Boga, ale odczytuje drogowskazy wskazujące kierunek. Ponieważ drogowskazy w gruncie rzeczy pochodzą od Boga, nierozumnie by było nie wierzyć drogowskazom. Do tego dołącza się łaska. (...) Człowiek postawiony u stóp drogowskazu i pchnięty przez łaskę w stronę, którą on wskazuje, musi zdecydować się na marsz”⁴.

Młody człowiek szuka nie tylko sensu życia, ale szuka konkretnego projektu, wedle którego to swoje życie ma zacząć budować. Kategorie: *świętość, młodzi, wychowanie* tworzą trójmian, który jest perspektywą pozwalającą na uchwycenie wizji pedagogicznej ks. Jana Bosko, wejście w nią i pełne w niej uczestnictwo. Co zatem sprawia, że istniejący od XIX stulecia system prewencyjny ks. Bosko nie przestaje cieszyć się aktualnością, a jego wskazania warunkują realizowanie się młodego człowieka, rodzenie się jego autentycznego rozwoju osobowego oraz stanowią klucz do właściwego odczytania samego projektu życia.

³ Por. M. Nowak, „Wychowalność” człowieka podstawą sensu i znaczenia wychowania, „Roczniki Nauk Społecznych. Pedagogika”, 2002, t. 30, z. 2, s. 12-16.

⁴ J. Tischner, *Jak żyć?*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1997, s. 56-57.

System prewencyjny – aktualność posłannictwa wychowawczego

System prewencyjny, który przez samego Jana Bosko (1815-1888) nie został określony teorią, koncepcją, ale właśnie „systemem”, powstał jako odpowiedź na potrzeby wychowawcze związane z konkretnym środowiskiem XIX wieku we Włoszech. Jest to synteza jego myśli pedagogicznej, wyrosłej z długiego i bogatego doświadczenia wychowawczego. Kształtowanie – według słów Księdza Bosko – „uczciwych obywateli i dobrych chrześcijan”, prowadzi do odkrycia na nowo oryginalnych wartości tkwiących w systemie prewencyjnym i pyta o człowieka w jego wielowymiarowym rozwoju. U fundamentów całej tej działalności jest wymiar towarzyszenia (asystencji), jak i aspekt społeczny⁵. Wychodząc od dogłębnych rozważań ówczesnych sytuacji przedstawił podstawowe założenia antropologiczne, pedagogiczne, teologiczne i duszpasterskie, które wykorzystał w wychowaniu młodzieży swoich czasów. „System ten – stwierdza – opiera się całkowicie na rozumie, religii i dobroci. (...) W Systemie prewencyjnym upomina się wychowanka w taki sposób, że wychowawca może zawsze przemawiać do niego głosem serca, tak w okresie wychowania, jak i później. (...) System ten w praktyce opiera się całkowicie na słowach Św. Pawła: «Miłość cierpliwa jest, łaskawa jest..., wszystko znosi... we wszystkim pokłada nadzieję, wszystko przetrzyma»”⁶. Te trzy podstawowe zasady nie tylko wzajemnie się przenikają, ale także warunkują.

Idea prewencyjna była i jest obecna w całej historii wychowania chrześcijańskiego i oznacza takie działania jak: zapobieganie, zabezpieczenie, ochrona, przygotowanie, przewidywanie. W instytucjach o charakterze charytatywnym ujawnia się jako działanie zmierzające do zaspokojenia materialnych potrzeb człowieka. W tym też kontekście ks. Jan Bosko w swoich ośrodkach wychowawczych przejął i rozwinął ideę prewencyjną, stając się nowym interpretatorem tejże idei. Dążył on do poszukiwania takich założeń, metod, środków i form wychowania, by sprzyjały pełnemu, integralnemu rozwojowi młodego człowieka. Tym, co wyróżnia ks. Bosko spośród innych wychowawców tamtej epoki, jest odcięcie się od panującego wtedy rygoryzmu

⁵ Szerzej na temat działalności i systemu prewencyjnego Jana Bosko zobacz między innymi: L. Cian, *Wychowanie w duchu Księdza Bosko*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1990; R. Weinschenk, *Podstawy pedagogiki Księdza Bosko*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1996; L. Cian, *System zapobiegawczy św. Jana Bosko i jego charakterystyka*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2001.

⁶ J. Bosko, *System prewencyjny w wychowaniu młodzieży*, w: (red.) J. Wilk, *Współczesny wychowawca w stylu księdza Bosko*, Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego, Lublin 1998, s. 214-215.

pedagogicznego. Podkreślał, że prawdziwy i trwały rozwój każdego człowieka ma źródło w jego własnym sercu, życiu i wolności⁷. „System zapobiegawczy, już z samej nazwy, wymaga troskliwego zajęcia się poszczególnymi «osobowościami» wychowanków, w których każdy znajduje się w centrum procesu wychowawczego, polegającego na zachęcaniu, dawaniu propozycji, otwieraniu możliwości, dokonywaniu wyborów i podejmowaniu decyzji. (...) Działanie wychowawcze jest niekompletne i mało skuteczne, jeżeli nie opiera się na osobistych kontaktach między wychowawcą a wychowankiem w atmosferze spontanicznego i otwartego zaufania, na szczerej i lojalnej współpracy, które dotyczy zainteresowań i czasu wolnego wychowanka oraz głębszych pokładów wewnętrznych jego życia duchowego. To wszystko realizuje się dzięki osobistemu spotkaniu”⁸.

Wychowanie według ks. Bosko zakłada szczególną postawę wychowawcy oraz zespół określonych sposobów postępowania, wpływających z rozumu i wiary, które kierują działaniem pedagogicznym. Chodzi tu o codzienną postawę, która zakłada dyspozycyjność, zdrowe zasady i odpowiedni sposób postępowania. Prawdziwy wychowawca uczestniczy więc w życiu młodzieży, interesuje się jej problemami, stara się poznać jej zapatrywania, uczestniczy w jej życiu sportowym i kulturalnym. Jako dojrzały i odpowiedzialny przyjaciel wskazuje dobre cele i drogi do ich osiągnięcia, a uprzywilejowane miejsce zajmują przede wszystkim relacje osobowe. Wszystko to wymaga prawdziwego bycia do dyspozycji młodzieży, szczerej życzliwości i umiejętności dialogu. Zatem, obecność ks. Bosko wśród młodzieży tak w jego intencji, jak i w praktyce, była nasycona dobrocią i nastawiona „ku wychowankom”. W pismach i pouczeniach kierowanych do swoich współpracowników, tę ideę obecności wychowawczej, współuczestniczącej, życzliwej i pełnej zrozumienia określa nazwą „asystencji obowiązkowej i ciągłej”⁹. W idei stałej i czuwającej asystencji, zgodnie z myślą księdza Bosko,

⁷ Por. K. Misiaszek, *Pedagogia salezjanów (Towarzystwa św. Franciszka Salezego)*, w: (red.) J. Kostkiewicz, *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność*, t. 1, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012, s. 234-239; S. Chrobak, *System prewencyjny w 200-lecie urodzin św. Jana Bosko: o potrzebie refleksji wobec współczesnych wyzwań*, „Forum Pedagogiczne” 2015/2, s. 137-139.

⁸ L. Cian, *System zapobiegawczy św. Jana Bosko i jego charakterystyka*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2001, s. 24-26.

⁹ Zasadę tę sformułował ks. Bosko w traktacie „System prewencyjny w wychowaniu młodzieży” z 1877 roku, w którym stwierdza iż: „polega on na tym, że podwładnych zaznajamiam się z przepisami i regulaminem zakładu, a następnie roztacza się nad nimi taką opiekę, że wychowankowie znajdują się zawsze pod czujnym okiem dyrektora lub asystentów, którzy jako

akcent położony jest na pomoc, na kierowanie rozwojem, na zapobieganie wykroczeniom, a nie na kontrolowanie dla upominania i karania. Obecność pedagogiczna ma być współobecnością personalną wychowawcy z wychowankiem, który stymuluje i kieruje wychowanka ku dojrzałości osobowej¹⁰. „System prewencyjny w swoim fundamencie i istocie jest cały edukacją, która wyrzeka się przemocy. Stawia na serce, na uczucie, na serdeczność, na wzajemny szacunek wychowawcy i wychowanka, na chęć współpracy. Ksiądz Bosko mawiał: «Trzeba zrobić tak wiele, aby cele, które my proponujemy, stały się celami wychowanka»”¹¹.

Jedną z cech pedagogii ks. Bosko jest jej praktyczność, czyli przygotowanie młodych do konkretnego życia, tak społecznego, jak i eklezjalnego. W tym też kontekście Juan E. Vecchi, mówiąc o rozwoju wychowania w stylu ks. Bosko, wskazuje na siedem zagadnień, których znajomość jest dzisiaj nieodzowna dla zrozumienia sytuacji młodzieży oraz dla skutecznego działania wychowawczego. Są nimi: stan biedy i nierówności społecznej jako czynniki ograniczające, a nawet uniemożliwiające wychowanie; rozwój informatyki i komunikacji społecznej; właściwe rozumienie erotyzmu i miłości; gwałtowny rozwój technologiczny oraz związane z nim rodzenie się nowej kultury życia; dialog międzykulturowy, który niesie ze sobą nową perspektywę życia; dialog międzyreligijny oraz nowe doświadczenia kontaktu z Bogiem; skażenie środowiska i zagrożenie nuklearne, podejmowane w aspekcie uświadomienia sobie granic ludzkiej działalności¹². Kwestie te z pewnością nie tworzą wy-

kochający ojcowie przemawiają do nich, w każdej okoliczności służą im za przewodników, udzielają rad i upominają z dobrocią, co jest równoznaczne z postawieniem wychowanków w niemożności popełnienia wykroczeń” J. Bosko, *System prewencyjny...*, dz. cyt., s. 214.

¹⁰ Por. R. Pomianowski, *Obecność wychowawcza i przestrzeń jej wypowiedzi dzisiaj*, w: (red.) J. Wilk, *Współczesny wychowawca w stylu księdza Bosko*, Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego, Lublin 1998, s. 148-150; B. Smolińska-Theiss, W. Theiss, *Asystencja i dialog pedagogiczny*, w: (red.) K. Franczak, *Jestem wychowawcą*, Salezjański Instytut Wychowania Chrześcijańskiego, Warszawa 2004, s. 45-57.

¹¹ J. E. Vecchi, *Strażnicy marzeń z palcem na myszce. Wychowawcy w dobie informatyki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2001, s. 152.

¹² Por. J. E. Vecchi, *Strażnicy marzeń...*, dz. cyt., s. 67-141. F. Casella przedstawiając wychowanie w świecie globalnym z perspektywy systemu prewencyjnego Jana Bosko wskazuje następujące kierunki wychowawczego oddziaływania: budzenie krytycznej czujności oraz troski o tożsamość kulturową; dokonywanie ponownej refleksji nad podstawowymi kategoriami dotyczącymi egzystencji osoby i społeczności (czas, historia, tożsamość społeczna, transcendencja itp.); troszczenie się o ludzką jakość (*humanitas*) życia i osobową tożsamość; motywowanie i praktykowanie złożonego obywatelstwa (które łączy w sobie odpowiednio to, co lokalne, narodowe, międzynarodowe i światowe); wychowanie do przezwycięzania fundamentalizmu religijnego; wychowanie do wielkiego serca zdolnego do przebaczenia

czerpującego obrazu problematyki młodzieżowej, ile raczej uprzytomniają potrzebę prowadzenia szerokich badań na temat sytuacji młodych ludzi w dzisiejszym świecie. „W języku konkretnym będzie to wskazywało na umiejętności przechodzenia od idei do faktów, od projektów do realizacji, od intuicji do organizacji, od tego co okazyjne i spontaniczne do tego co systematyczne i stałe, bez zbytniego gubienia się w aktywizmie i idealizmie, a nawet w realizmie i skuteczności. (...) Dla wszystkich, którzy tego pragną, ks. Bosko i system prewencyjny mogą być źródłem inspiracji dla własnego życia i działalności społecznej. Dla wierzących mogą być również źródłem duchowości”¹³. Chodzi zatem o człowieka, człowieka w tym przypadku młodego, który po okresie wychowania i formacji w okresie dzieciństwa może bardziej świadomie budować swoją tożsamość.

Świadomość celu wychowania – realistyczna pedagogia świętości

Myślenie pedagogiczne, które zwłaszcza w swoim wymiarze filozoficznym poszukuje podstawowych i pierwszych przyczyn wychowania, nie może pomijać Boga, którego konsekwentnie należy widzieć jako ważną przyczynę osobowego stawania się człowieka. Życie człowieka i jego rozwój (także wychowawczy) nabierają sensu i znaczenia, gdy będą zwrócone ku Bogu. Działanie Boga jest bowiem ciągle i zachodzi ustawicznie, odpowiada na działanie ludzkie i jest gotowe podjąć z człowiekiem współdziałanie. Zatem, na bazie lektury tekstów biblijnych i teologicznych, interpretujących kwestię ostatecznego celu życia chrześcijanina i perspektyw jego rozwoju, nauki teologiczne dążą do rozpoznania egzystencjalnej sytuacji człowieka przed Bogiem, wobec świata i innych ludzi. Wierzący chrześcijanin odczytuje zamiary Boga wobec siebie, wczytując się zwłaszcza w Objawienie i głos swojego sumienia. Wykorzystując więc różne charyzmaty i zdolności, chrześcijanin powinien dokonywać postępu (zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i w budowaniu społeczności Kościoła) osiągając doskonałość, która jest najwyższym celem i znakiem dojrzałości całego Kościoła. Chrześcijaństwo wskazuje nie tylko na potrzebę uczenia się aktów religijnych, zdobywanie wiedzy religijnej, ale przede wszystkim na potrzebę bożej (nadprzyrodzonej) pomocy – łaski wiary. Akty religijne są środkami do osiągnięcia celu,

i wdzięczności. Por. F. Casella, *Wychowywać do poszanowania praw człowieka w wierności systemowi edukacyjnemu św. Jana Bosko*, w: (red.) J. Gocko, R. Sadowski, *Wychowanie w służbie praw człowieka*, Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Warszawa 2008, s. 145-146.

¹³ C. Nanni, *Ksiądz Bosko wczoraj i dziś. Salezjańska pedagogika dzisiaj*, w: (red.) J. Niewęglowski, *Ksiądz Bosko i jego system wychowawczy*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2000, s. 263.

jakim jest jedność z Bogiem: świętość. Istotą świętości jest uznanie Boga za jedyny cel życia. Człowiek oddaje Bogu cześć (służy) nie tylko przez akty typowo religijne, ale przez dobre czyny. Całe ludzkie życie staje się w ten sposób „drogą” świętości – służby Bogu¹⁴. W Kościele i w świecie całościowa wizja wychowawcza, jaką wcielał Jan Bosko, oznacza realistyczną pedagogię świętości. „Oryginalność i śmiałość postulatów «świętości młodzieńczej» – stwierdza Jan Paweł II – jest istotną wartością sztuki wychowawczej tego wielkiego Świętego, który słusznie może być nazwany «mistrzem duchowości młodzieżowej». Jego niezwykły sekret polegał na tym, że nie zawiódł nigdy najgłębszych pragnień młodzieży (chęci życia, pragnienia miłości, otwarcia duszy, radości, wolności, nastawienia ku przyszłości), a równocześnie prowadził ją stopniowo i w sposób konkretny do przekonania, że tylko poprzez «życie w łasce», to jest w przyjaźni z Chrystusem w pełni realizują się autentyczne ideały»¹⁵.

Doskonałość-świętość jako cel ludzkiego wysiłku jest bardziej procesem niż stanem i dokonuje się w obrębie osobowego życia człowieka. Ewangeliczne wezwanie do doskonałości poprzez codzienne zadania odpowiada podstawowej strukturze bytu ludzkiego. W tej strukturze właściwej człowiekowi mieści się wrażliwość na wezwanie Boże. Istnieje bowiem ścisły związek między duchową naturą człowieka a jego zdolnością stawania się przybranym synem Boga w Jezusie Chrystusie. W tym też kontekście odsłania się sens wielkiej nowiny ewangelicznej: człowiek, stworzony przez Boga na Jego obraz jest wezwany, aby wzrastać i rozwijać się w nieskończoności tego podobieństwa. Doskonałość-świętość jest powołaniem chrześcijańskim, a owo powołanie jest powszechne. Tym samym postulat życia doskonałego zawiera w sobie postulat moralny, mianowicie życie na miarę tych darów, jakie chrześcijanin otrzymuje od świętości samego Boga. Dojrzałość chrześcijańska nie jest więc łaską przeżyta w sposób abstrakcyjny, bezpostaciowy, ale jest to spotkanie pomiędzy życiem teologicznym i zaangażowaniem osadzonym w określonym czasie. Chrześcijanin wyraża własne życie świadectwem swoich zewnętrznych czynów. Realizacja świętości jest procesem

¹⁴ Por. M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1999, s. 405-415; M. Boużyk, *Wychowanie otwarte na religię. Polska Szkoła Filozofii Klasycznej o roli religii w wychowaniu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2013, s. 243-244.

¹⁵ Jan Paweł II, *List apostolski Iuvenum patris w setną rocznicę śmierci św. Jana Bosko*. Watykan, 31 stycznia 1988, w: (red.) S. Chrobak, *Ksiądz Bosko w wypowiedziach papieża*, cz. 2, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2015, s. 88.

złożonym; jest aktualizacją potencjalności, która dokonuje się stopniowo, powoli, poprzez odpowiednie akty, wielokrotnie powtarzane. Proces ten nie zawsze przebiega według modelu wznoszącej się linii, nie wyklucza potknięć, załamania się itp. Świętość stanowi swoiste spełnienie wszystkich wartości, jest formą ożywiającą je, implikuje i przenika inne wartości ludzkie¹⁶. „Świętość – jak stwierdza J. Tischner – jest tym, co najważniejsze. Gdy człowiek spojrzy w twarz prawdziwej świętości, budzi się w nim najwyższy zachwyt i poczucie szczęścia. Świętość nadaje sens wszelkim innym wartościom, a zwłaszcza wszystkim wysiłkom zmierzającym do ich realizacji. Świętość wyciska na nich piętno stałości. Ona utrwala to, co dobre, sprawiedliwe, heroiczne. Ona jest ponad czasem i ponad przestrzenią, a zarazem przenika to, co jest w czasie i przestrzeni”¹⁷.

Cele wychowania i wartości są potrzebne człowiekowi, aby otwierały go na możliwości coraz pełniejszego urzeczywistniania siebie. Wartości związane z osobową strukturą i osobowym sensem życia człowieka, dynamizują jego poznanie i pożądanie. Urzeczywistnianie wartości wydoskonala osobowo człowieka, warunkuje jego osobowe dojrzewanie, wzrastanie. Człowiek jako osoba jest jednocześnie podmiotem i sprawcą wartości, tworzy je, ale i przeżywa, doświadcza siebie w osobowym kontakcie ze światem, odkrywając i tworząc wartości, ale i tworząc te wartości w sobie, tworząc siebie jako osobę. Wartości, normy i cele wychowania ukierunkowują osobę na przyszłość. Wartości wyrażają to, „co być powinno” i „czego pragniemy”, wpisują w rzeczywistość pewien „Sens ostateczny”, ukazują to, co naprawdę istotne i do czego warto dążyć, otwierają na pojęcie „sacrum” (świętość). Stąd też człowiek wierzący w swoim wartościowaniu otwiera się na transcendencję i głos Objawienia, który stanowi dopełnienie, a nie przekreślenie jego wysiłków związanych z wartościowaniem¹⁸. „Ksiądz Bosko zwykł mawiać: «filarami dzieła wychowania» są Eucharystia, Pokuta, nabożeństwo do Matki Bożej, miłość do Kościoła i jego pasterzy. Wychowanie według niego to «droga» modlitwy, liturgii, życia sakramentalnego, kierownictwa duchowego; a dla niektórych – pójścia za głosem powołania do życia konsekrowanego

¹⁶ Por. Z. J. Zdybicka, *Człowiek i religia. Zarys filozofii religii*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1993, s. 356-357; P. Góralczyk, *Życie oddane Bogu*, „Communio” 2003, nr 2(134), s. 17-21.

¹⁷ J. Tischner, *Etyka wartości i nadziei*, w: (red.) D. von Hildebrand, J. A. Kłoczowski, J. Paściak, J. Tischner, *Wobec wartości*, W drodze, Poznań 1984, s. 75.

¹⁸ Por. M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej...*, dz. cyt., s. 393-395; K. Olbrycht, *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000, s. 166-169.

(iluż to kapłanów i zakonników uformowało się w domach Świętego), dla wszystkich zaś – perspektywa świętości i dążenie do niej”¹⁹. Czegoś chcę – oznacza, że uważam to za jakieś dobro, za jakąś wartość. Dana wartość przedstawiła mi się jako dobro i wzbudziła moją motywację, poruszyła wolę dążenia do niej jako do celu.

Działalność wychowawcza – Jan Bosko prawdziwym duchowym przewodnikiem

Święci i błogosławieni są także wielkim dziedzictwem ludzkości. Wcielają wartości cywilizacyjne: wierności, solidarności, prymatu sumienia, prymatu „być” nad „mieć”, heroizmu, pokoju, poszanowania drugiego człowieka, poszanowania przyrody, przebaczenia, braterskiej pomocy itd. Uwidaczniają wielkie bogactwo Ewangelii przeżywanej w Kościele przez ochrzczonych, bez względu na ich sytuację osobistą. Są wzorcami chrześcijańskiego życia, które każdy ochrzczony ma obowiązek wcielać w najbardziej różnorodnych warunkach ludzkiego życia. Tak rozmieni święci pozostają wzorcami, lecz wzorcami paradoksalnymi: ukazują świętość Boga, nie dając jej zobaczyć, i kierują jednostkę ku samej sobie, ku temu, co sama ma do zrobienia, ku dalszej odpowiedzi na wezwanie Chrystusa. Pójście za Chrystusem, jest pójściem za Osobą²⁰. Ksiądz Jan Bosko głosił godność i wielkość człowieka „stworzonego na obraz Boży”. Czytając jego teksty, zdobywamy także cenne informacje dotyczące głównych tematów jego życia duchowego: słowa Bożego, roli Ducha Świętego, modlitwy, sakramentów, życia teologalnego, świętości, pobożności maryjnej. Współcześni księdzu Bosko widzieli nie tylko jego działalność wychowawczą i społeczną, a przede wszystkim kapłana i apostoła na nowe czasy, inspirowanego miłosierdziem. Pietro Braido używa pojęcia „projekt działania” dla określenia bogactwa i złożoności jego działań podjętych na rzecz zbawiania młodzieży i chrześcijańskiego przekształcania

¹⁹ Jan Paweł II, *List apostolski Iuvenum patris...*, dz. cyt., s. 83.

„Świętość osoby ludzkiej dokonać się może tylko dzięki temu, że partycypuje ona w Świętości Absolutu. (...) Otwarcie się człowieka na świętość jest czymś szczególnie tajemniczym – wszak nawet ono nie może się dokonać bez łaski, choć wysiłek ludzkiego podmiotu jest tutaj niezbędny. Świętość człowieka świętego przenika jego istnienie, jego zachowanie, jego czyny, promieniując niejako na wszystko, co stanowi jego bliższe, a nawet dalsze otoczenie. Ale równocześnie – jak żadna inna wartość – odnosi się do tego, co transcendentne, i co, jako Świętość sama, ukazuje się w niej i przez nią objawia”. W. Stróżewski, *W kręgu wartości*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1992, s. 65-66.

²⁰ Por. B. Ardura, *Święci i błogosławieni Jana Pawła II*, „Communio” 2003, nr 2 (134), s. 126-127.

społeczeństwa. Fragmenty pism, w których mówił o szczęściu, prawdziwej i trwałej radości, moralności, wychowaniu rozpatrywane są zawsze w kontekście ich nierozdzielnej łączności z rzeczywistością Boską wyrażającą się w takich pojęciach jak: wiara, łaska, sakramenty, spowiedź i Eucharystia. Całe życie Jana Bosko było nieustannym wchodzeniem w zjednoczenie z Bogiem i wskazaniem, że niemożliwa jest świętość bez życia wewnętrznego. Uczył, że działanie i modlitwa mogą być połączone, przenikające się, nierozdzielne. Był człowiekiem praktyki i czynu, odwagi i zdrowego rozsądku. W swojej działalności wychowawczej kierował się przede wszystkim myślą, że życie chrześcijańskie, szczególnie życie ludzi młodych, co dało się zaobserwować od samego początku Oratorium²¹, ma być już od samych jego początków ukierunkowane na wieczne zbawienie. Wszystko to miało również szczególną wartość w odniesieniu do rozwoju moralnego osoby²².

Do najbardziej znaczących pism księdza Bosko, to znaczy takich, które najlepiej oddają jego myśl i działanie zaliczają się jego biografie i „Wspomnienia Oratorium”. Te dzieła przybliżają w żywy sposób rzeczywistość Valdocco (dzielnica Turynu, w której Jan Bosko rozpoczął swoją działalność), świat moralny i duchowy ludzi młodych, formowanych przez księdza Bosko, zwłaszcza na polu szkolnym. Odsłaniają bogactwo doświadczeń bohaterów opowiadań i uwarunkowania środowiska, w jakim przyszło im żyć, humanizm edukacyjny i fascynującą kulturę ducha. W tym też kontekście szkice biograficzne: Alojzego Comollo, Dominika Savio, Michała Magone i Franciszka Besucco stanowią najbardziej reprezentatywne dokumenty duchowe i pedagogiczne księdza Bosko w zakresie rozwoju ludzi młodych²³. „Popierając wielorakie formy działania, tworzył on środowiska życia, dobrego wykorzystania wolnego czasu, apostołatu, nauki modlitwy, radości,

²¹ Dzieło Oratorium – rozpoczęte przez Jana Bosko w 1841 roku – należy rozumieć w kategoriach środowiska wychowawczego, dającego wychowankom możliwość integralnego rozwoju. Oratorium było wyznacznikiem całej jego działalności, czyli: «domem, który przygarnia; parafią, która ewangelizuje; szkołą, która przygotowuje do życia oraz podwórkiem, gdzie spotykają się przyjaciele i żyje się radośnie». Jan Bosko je kształtował stosownie do swej oryginalnej wizji, przystosowując do środowiska, do swoich wychowanków i do ich potrzeb. Por. S. Chrobak, *Duch rodzinny w wychowaniu z perspektywy systemu prewencyjnego Jana Bosko*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 2014, nr 22, s. 14-17.

²² Por. A. Giraudo, „Mistyczne” elementy czynnej duchowości księdza Bosko, „Zeszyty Duchowości Salezjańskiej” 2017, nr 1(4), s. 50-54; J. Schepens, *Natura ludzka w wychowawczej koncepcji św. Jana Bosko*, „Zeszyty Duchowości Salezjańskiej” 2017, nr 2(5), s. 31-33.

²³ Por. F. Desramaut, *Ksiądz Bosko i życie duchowe*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1990, s. 97-98; A. Giraudo (red.), *Źródła Salezjańskie. 1. Ksiądz Bosko i jego dzieło*, cz. 2, Salezjański Instytut Historyczny, Kraków 2016, s. 1169-1171.

zabawy i kultury, gdzie młodzi mogli odnajdywać samych siebie i rozwijać się²⁴. Działalność pedagogiczna Jana Bosko koncentrowała się wokół celu: „uczciwy obywatel i dobry chrześcijanin”. Oznacza to, że wymiar religijny wychowania nie pomniejszał rzeczywistości ziemskich, takich jak np. intelektualna i społeczna formacja młodzieży z uwzględnieniem jej konkretnej, materialnej i moralnej sytuacji. Zatem w dzisiejszej sytuacji społecznej i kulturowej, w której jest rozpowszechniona tendencja do relatywizowania prawdy, przyjęcie wartości chrześcijańskich jest elementem nie tylko użytecznym, ale i koniecznym dla zbudowania dobrego społeczeństwa oraz prawdziwego, integralnego rozwoju ludzkiego. W kulturze rzeczy ulotnych, rozwój zakłada formowanie osób twórczych, aktywnych, odpowiedzialnych, świadomych swej godności, mających programy życia, otwartych na drugich i na Boga²⁵.

Formacja religijna, jaką proponuje ksiądz Bosko, prowadzi do pełni rozwoju osobowego. Dotyczy tak intelektu jak i woli, działania i postępowania. Dokonuje się w łączności z całą historią, kulturą i kontekstem społecznym. Książd Bosko prezentując szkice biograficzne wychowanków zmierza ku zobrazowaniu propozycji życia duchowego, które wydaje mu się jak najbardziej właściwe dla nowych pokoleń. Wskazuje ścieżki duchowe, ujawniające się ponad zwyczajną rejestracją faktów i słów. Lektura biografii chłopców formowanych przez księdza Bosko pozwala zrozumieć, w jaki sposób udało mu się spleść w dynamicznym związku: zaangażowanie moralne, odwołania do łaski, skupienie wewnętrzne, prawe i bezinteresowne postępowanie w codziennych działaniach i w relacjach międzyludzkich. Poprzez serię proponowanych form pobożności ukazuje dynamikę rozwoju ducha modlitwy i życia w Bożej obecności, które były wkomponowane w całość życia młodego człowieka²⁶. Już w pierwszej biografii, poświęconej sylwetce Alojzego Comollo stwierdzał, iż „przykład działań cnotliwych jest wart o wiele więcej niż jakiekolwiek najlepsze przemówienie, nie bez powodu przedstawiamy tu zarys biografii pewnego chłopca, który w krótkim okresie swojego życia *praktykował tak piękne cnoty, że można zaproponować go jako wzór dla wszystkich wiernych katolików, którzy pragną zbawienia swojej duszy. Nie spotkamy tutaj nadzwyczajnych działań, ale wszystko jest czynione z doskonałością (...)*. Przedstawimy tu wiele faktów, lecz niewiele komentarzy, pozwalając, aby każdy zatroszczył się dla siebie o to, co dla niego jest najbardziej

²⁴ Jan Paweł II, *List apostolski Iuvenum patris...*, dz. cyt., s. 90.

²⁵ Por. S. Chrobak, *System przewencyjny...*, dz. cyt., s. 140-141.

²⁶ Por. A. Giraudo, „*Mistyczne*” *elementy...*, dz. cyt., s. 58-59.

odpowiednie, w zależności od aktualnej sytuacji”²⁷. Praktykowane cnoty w życiu Alojzego Comollo, chociaż były zwyczajne (np. posłuszeństwo wobec rodziców, wrażliwość na sprawy wiary, skromność i taktowność, dokładność w wypełnianiu obowiązków i punktualność, pilność w nauce i chęć niesienia pomocy innym), to jednak miały one charakter niepowtarzalny i stanowiły harmonijną całość. „Do końca swojego ziemskiego życia, z właściwym mu spokojem i starannością, zawsze takiego samego usposobienia, przykładał się starannie do wszystkich swoich obowiązków, do nauki, do spraw wiary”²⁸.

W życiorysie Dominika Savio²⁹ podkreśla „konsolidację i doprecyzowanie oratoryjnych ścieżek formacyjnych, «pojawienie się i propozycję żyjącego wzorca doskonałej młodzieżowej duchowości, wcielonego w ziemskie życie i w biografię» młodego ucznia. Dominik wyraża «w swojej konkretnej rzeczywistości osiągniętą chrześcijańską świętość młodości», a ksiądz Bosko stawia go w zasięgu innych «zdeteminowanych i odważnych». (...) ta biografia jest w dużej części autobiografią księdza Bosko – formatora i przewodnika duchowego, «zwierciadłem jego duchowości, praktykowanej i nauczanej», ilustracją jego niepowtarzalnego sposobu działania jako kapłana wychowawcy, przewodnika duchowego”³⁰. Dominik Savio po przybyciu do Oratorium odznaczał się dokładnym przestrzeganiem reguł, gorliwie przykładał się do nauki, z zapałem wypełniał swoje obowiązki. Miał zakorzenione w sercu przekonanie, że Słowo Boże jest przewodnikiem człowieka do nieba. W jego wielkim postanowieniu zostania świętym, „pochwaliłem to postanowienie – podkreśla Jan Bosko – ale upomniałem go, by się nie niepokoił, gdyż w emocjach duszy nie poznaje się głosu Pana, że wprost przeciwnie, chciałem, by był stale i umiarkowanie wesoły. Zalecając mu wytrwałość w wypełnianiu

²⁷ A. Giraudo (red.), *Źródła Salezjańskie...*, dz. cyt., s. 1174-1175.

²⁸ Tamże, s. 1195.

²⁹ W dniu 23 czerwca 1855 roku Dominik zwrócił się do księdza Bosko z prośbą: Pomóż mi stać się świętym. Ksiądz Bosko wezwał go do siebie i powiedział: „Kiedy twoja mama piecze ciasto, korzysta z przepisu, wskazującego różne składniki, które należy ze sobą wymieszać: cukier, mąkę, jaja, drożdże... Przepis potrzebny jest także, żeby stać się świętym, chcę ci go podarować Dominiku. Składa się z trzech elementów, które trzeba ze sobą wymieszać. Pierwszy: RADOŚĆ. To, co cię dręczy i odbiera spokój nie podoba się Panu. Odrzuć to. Drugi: OBOWIĄZEK NAUKI I MODLITWY. Miej na uwadze szkołę, zaangażowanie w naukę, módl się zawsze chętnie, kiedy jesteś zaproszony do modlitwy. Trzeci: DOBRZE CZYŃ INNYM. Pomagaj twoim kolegom, kiedy są w potrzebie, nawet, kiedy kosztuje cię to trochę trudu i zachodu. Taki jest cały przepis na świętość”. T. Bosco, *Dominik Savio*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2007, s. 24-25.

³⁰ A. Giraudo (red.), *Źródła Salezjańskie...*, dz. cyt., s. 1172.

swych obowiązków dotyczących pobożności i nauki, poleciłem mu, by zawsze brał udział w rozrywkach ze swymi kolegami³¹.

W duchowej przygodzie Michała Magone podkreśla skuteczność własnej metody wychowawczej. Moralna i duchowa przemiana młodego człowieka, jego szybkie postępy są rezultatem zastosowanej strategii formacyjnej i oddziaływania wspólnoty młodzieżowej na Valdocco. „Jego porywczy charakter, bujna wyobraźnia, serce pełne różnych uczuć czyniły go żywiołowym i na pierwszy rzut oka rozproszonym. Jednakże z drugiej strony, w odpowiednim czasie umiał się opanować i przywołać siebie do porządku. Gdy chodzi o rekreację, jak już zostało powiedziane, wykorzystywał ją całkowicie. Wszystkie części rozległego podwórza tego domu w ciągu kilku minut były zdeptane nogami naszego Magone. Nie było takiej zabawy, w której by nie wiodł prymu. Ale gdy tylko rozległ się dzwonek na studium, do szkoły, na odpoczynek, na posiłek, do kościoła, przerywał wszystko i biegł spełnić swoje obowiązki. Czymś wspaniałym było widzieć tego, który był duszą rekreacji i wszystkich wprawiał w ruch jakby go niósł jakiś wehikuł, jak był pierwszy w tych miejscach, do których wzywał obowiązek³². Michał Magone przyszedł do Oratorium prosto z ulicy. Czuł się zadowolony i, po ludzku mówiąc, był dobrym chłopcem. Był spontaniczny i szczery, bawił się, uczył i zawierał nowe przyjaźnie. Brakowało mu jednak jednej rzeczy – zrozumienia życia łaski, odniesienia do Boga. Jego droga wychowawcza opisana w biografii rozpoczyna się od uświadomienia sobie i przyjęcia własnej religijno-chrześcijańskiej rzeczywistości. Życiorys Magone potwierdza założenie, że u podłoża wszelkiego ludzkiego postępu znajduje się religia oraz potwierdza tezę, że radość, która nie jest rezultatem życia zgodnego z zasadami religii, jest jedynie radością przejściową i rzeczywistością ulotną. Radość wiązała się z realizmem życia, nie pomniejszała żądania ofiary od młodych³³.

W biografii Franciszka Besucco przekazuje niezwykle przesłanie duchowe. To tutaj odnajdujemy wyrażoną, a potem w pełni zilustrowaną formułę: „radość, nauka, pobożność”, uważaną za najbardziej pełną i syntetyczną zapowiedź pedagogiki duchowej księdza Bosko. Ukazuje dynamikę rozwoju proponowanych form pobożności i sztuki życia w konkretnej codzienności. „Franek – pisał Jan Bosko – w swej pokorze, uważał wszystkich swoich kolegów za doskonalszych od siebie i zdawało mu się, że w porównaniu z innymi jest wielkim łobuzem. Dlatego parę dni później zobaczyłem go ponownie,

³¹ A. Girauda (red.), *Źródła Salezjańskie...*, dz. cyt., s. 1237.

³² Tamże, s. 1297-1298.

³³ Por. Schepens, dz. cyt., s. 36-38.

jak szukał kontaktu ze mną nieco zakłopotany. Co ci się stało mój drogi Besucco? – zawołałem. Jestem tutaj wśród tylu dobrych kolegów, chciałbym się stać podobnym do nich, lecz nie wiem od czego zacząć. Niech mi ksiądz pomoże. Chętnie ci pomogę, na ile tylko będę potrafił. Jeżeli chcesz zostać dobrym, to wypełniaj jedynie trzy rzeczy, a wszystko pójdzie doskonale. Jakie są te trzy rzeczy? Widzisz, są to: wesołość, nauka, pobożność. To jest nasz wielki program, zastosuj się do niego, a będziesz mógł żyć szczęśliwie i usłyszeć swoją duszę”³⁴.

Radość, nauka, pobożność wiązała się z realizmem życia. Radość nie pomniejszała żądania ofiary od młodych. W tym znaczeniu, ksiądz Bosko jako osoba świadoma i prawdziwa nie mógł pokazać młodym, że życie narażone jest na fizyczną śmierć. Interesującą rzeczą jest świadomość, że opowiadał o śmierci chłopców wzorowych. Czytając te opowiadania, nie odczuwamy ani tragizmu, ani smutku, ale mamy wrażenie spełnienia oraz świadomość przejścia. Przedstawione biografie ukazują codzienne funkcjonowanie Oratorium, w które wprowadzał swoich wychowanków³⁵. W biografii Dominika Savio, Michała Magone oraz Franciszka Besucco proponuje myśli wypływające z osobistego doświadczenia, system wychowawczy praktyczny i przeżyty. U podłoża każdego działania wychowawczego jest ostateczny cel, by pomóc młodym kształtować własną codzienność w dążeniu do daru z siebie Bogu. Z takiego wewnętrznego ruchu wypływa radosne i gorliwe życie miłością, intensywny i pogodny zapal w działaniu. Pedagogia i duchowość mają liczne punkty zbieżności, dlatego często źródła pedagogiczne mogą być używane za źródła duchowości i na odwrót³⁶.

Ksiądz Bosko przedstawiając powyższe biografie był przekonany, że wartość wychowawcy ujawnia się w osobistym spotkaniu z wychowankiem, w którym od samego początku potrafił wzbudzić ufność, wyeliminować bariery i wywołać radość. W przedstawionych historiach wspomina owe spotkania i stara się krok po kroku opisać wymianę pytań i odpowiedzi. Spotkanie z Bartłomiejem Garelli w zakrystii Kościoła św. Franciszka z Asyżu

³⁴ A. Giraudo (red.), *Źródła Salezjańskie...*, dz. cyt., s. 1333.

³⁵ Por. Vecchi, *Strażnicy marzeń...*, dz. cyt., s. 172-173.

Przeżyte doświadczenia i spotkane osoby miały również wpływ na Jana Bosko i były czynnikami determinującymi jego formację jako wychowawcy i autora prac pedagogicznych. „Ksiądz Bosko nie nabył umiejętności nawiązywania kontaktu z chłopcami przy stoliku lub w bibliotece, ale w praktyce na żywo, stykając się w sposób stały i bezpośredni z ich problemami i śledząc z pasją ich potrzeby. Doświadczenie stało się wielkim nauczycielem wychowawczego powołania ks. Bosko”. Por. L. Cian, *System zapobiegawczy św. Jana Bosko...*, dz. cyt., s. 211-212.

³⁶ Por. A. Giraudo (red.), *Źródła Salezjańskie...*, dz. cyt., s. 65-67.

stanowi fundament Oratorium. W biografii Dominika Savio odtwarza dialog-spotkanie, które miało miejsce w domu parafialnym w Murialdo oraz w Oratorium. W życiorysie Michała Magone znajdujemy cały rozdział, który nosi nazwę *Interesujące spotkanie*. Nie tylko przeżywa te spotkania, lecz przedstawia je również jako spotkanie wychowawcze, dotyczące najważniejszych punktów życia swego młodego współrozmówcy. Spotkanie to pozostaje również w pamięci młodzieży i ma wielkie znaczenie dla dalszych ich życiowych losów. Wyjaśniał przy tym, że cele i ideał wychowawczy mają prowadzić wychowanka do pełnego rozwoju ludzkiego i chrześcijańskiego³⁷. Duchowość, podobnie jak i pedagogia Jana Bosko, opierała się na dwóch kolumnach: na zaufaniu do Boga, który nie opuszcza swojego stworzenia i na zaufaniu do mądrości i serca człowieka. „Być może ktoś powie – pisał w biografii Michała Magone – że podobne praktyki są zbyt trywialne. Ale ja twierdzę, jako że wspaniałość cnoty, o której mówimy może być zaciemniona i może się zatracić z każdym przypływem pokusy, każda najmniejsza rzecz, która może wpłynąć na jej zachowanie, musi być bardzo doceniona. Dlatego też radziłbym je przestrzegać, bo są to propozycje bardzo łatwe do zrealizowania, które nie przerażają ani nawet nie męczą wierzącego chrześcijanina. Przeznaczone są one zwłaszcza dla młodzieży. Posty, długie modlitwy i podobne surowe praktyki najczęściej są opuszczane albo są praktykowane z trudem czy rozluźnieniem. Trzymajmy się rzeczy prostych, ale niech te będą czynione z wytrwałością. To był szlak, który wprowadził naszego Michała na wspaniały poziom doskonałości”³⁸.

Podsumowanie

Pedagogia księdza Bosko nie ma nic z nudnej, drętwej atmosfery. „Wychowankom – pisał – niech się zostawia dużo swobody, by mogli skakać, biegać i hałasować do woli. Gimnastyka, muzyka, deklamacje, teatr, przechadzki są najskuteczniejszym środkiem do osiągnięcia karność, zachowania moralności i zdrowia. Należy tylko uważać, żeby przedmiot rozrywki, osoby biorące w niej udział i rozmowy, jakie jej towarzyszą, były nienaganne”³⁹. Jan Bosko proponował wychowankom drogę prostą, właściwą do ich wieku i możliwości: radość i pogodę ducha, wytrwałość w spełnianiu swoich obowiązków związanych z pobożnością i nauką, stałą obecność i uczestnictwo

³⁷ Por. J. E. Vecchi, *Duchowość salezjańska*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1999, s. 117-121.

³⁸ A. Giraudo (red.), *Źródła Salezjańskie...*, dz. cyt., s. 1304.

³⁹ J. Bosko, *System przewencyjny...*, dz. cyt., s. 216.

w zabawach wraz ze swoimi kolegami. Chciał pokazać, że świętość nie polega na czynieniu rzeczy nadzwyczajnych, a raczej na dobrym wypełnieniu własnych obowiązków. Podkreślał, że młodość nie jest okresem przejściowym, lecz konkretnym czasem łaski danym dla kształtowania osobowości⁴⁰. Ksiądz Bosko nie pozostawił jakiegś „historii duszy”, jak to uczyniła np. św. Teresa lub Jan XXIII, pozostawił natomiast historię swego Oratorium. Nie napisał *Dziennika duchowego*, lecz zeszyt pedagogicznych doświadczeń. Nie ograniczał się tylko do katechezy, liturgii, ani do samych aktów religijnych, które wynikają z wiary i do niej prowadzą. Głównymi elementami, które stanowią bazę jego praktyki wychowawczej są relacje pomiędzy tym, co zostało określone jako „przypięte i nadprzypięte”, między porządkiem natury i łaski, wartościami ludzkimi i religią. Jego działalność obejmowała szerokie dziedziny życia młodzieży. Pedagogika księdza Bosko jest pedagogiką duszy, tego co nadprzypięte. Osadzona była w procesie doskonalenia siebie jako osoby, w formacji ludzkiej i chrześcijańskiej.

Bibliografia:

- Arduza B., *Święci i błogosławieni Jana Pawła II*, „Communio” 2003, nr 2(134), s. 121-133.
- Bosco T., *Dominik Savio*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2007.
- Bosko J., *List z Rzymu*, w: (red.) J. Wilk, *Współczesny wychowawca w stylu księdza Bosko*, Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego, Lublin 1998, s. 221-231.
- Bosko J., *System prewencyjny w wychowaniu młodzieży*, w: (red.) J. Wilk, *Współczesny wychowawca w stylu księdza Bosko*, Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego, Lublin 1998, s. 213-219.
- Bouzyk M., *Wychowanie otwarte na religię. Polska Szkoła Filozofii Klasycznej o roli religii w wychowaniu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2013.
- Casella F., *Wychowywać do poszanowania praw człowieka w wierności systemowi edukacyjnemu św. Jana Bosko*, w: (red.) J. Gocko, R. Sadowski, *Wychowanie w służbie praw człowieka*, Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Warszawa 2008, s. 113-147.
- Chmielewski M. T., *Słówka nieokrojone. Szkice z historii, pedagogii i duchowości świętego Jana Bosko (1815-1888)*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2013.

⁴⁰ Por. M. T. Chmielewski, *Słówka nieokrojone. Szkice z historii, pedagogii i duchowości świętego Jana Bosko (1815-1888)*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2013, s. 278-280.

- Chrobak S., *Duch rodzinny w wychowaniu z perspektywy systemu prewencyjnego Jana Bosko*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 2014, nr 22, s. 11-32.
- Chrobak S., *System prewencyjny w 200-lecie urodzin św. Jana Bosko: o potrzebie refleksji wobec współczesnych wyzwań*, „Forum Pedagogiczne” 2015/2, s. 137-144.
- Cian L., *Wychowanie w duchu Księdza Bosko*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1990.
- Cian L., *System zapobiegawczy św. Jana Bosko i jego charakterystyka*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2001.
- Desramaut F., *Ksiądz Bosko i życie duchowe*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1990.
- Giraud A., „Mistyczne” elementy czynnej duchowości księdza Bosko, „Zeszyty Duchowości Salezjańskiej” 2017, nr 1 (4), s. 43-71.
- Giraud A. (red.), *Źródła Salezjańskie. 1. Ksiądz Bosko i jego dzieło*, cz. 1-2, Salezjański Instytut Historyczny, Kraków 2016.
- Góralczyk P., *Życie oddane Bogu*, „Communio” 2003, nr 2(134), s. 16-34.
- Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie Ojca Świętego w siedzibie UNESCO, 2 czerwca 1980*, w: (red.) E. Weron, A. Jarocho, *Nauczanie Papieskie*, t. III, cz. 1, Pallottinum, Poznań-Warszawa 1985, s. 726-736.
- Jan Paweł II, *List apostolski Iuvenum patris w setną rocznicę śmierci św. Jana Bosko*. Watykan, 31 stycznia 1988, w: (red.) S. Chrobak, *Ksiądz Bosko w wypowiedziach papieży*, cz. 2, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2015, s. 75-94.
- Misiaszek K., *Pedagogia salezjanów (Towarzystwa św. Franciszka Salezego)*, w: (red.) J. Kostkiewicz, *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność*, t. 1, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012, s. 229-269.
- Nanni C., *Ksiądz Bosko wczoraj i dziś. Salezjańska pedagogika dzisiaj*, w: (red.) J. Niewęglowski, *Ksiądz Bosko i jego system wychowawczy*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2000, s. 251-263.
- Nowak M., *Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1999.
- Nowak M., „Wychowalność” człowieka podstawą sensu i znaczenia wychowania, „Roczniki Nauk Społecznych. Pedagogika”, 2002, t. 30, z. 2, s. 5-20.
- Nowak M., *Teorie i koncepcje wychowania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Olbrycht K., *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.

- Pomianowski R., *Obecność wychowawcza i przestrzenie jej wypowiedzi dzisiaj*, w: (red.) J. Wilk, *Współczesny wychowawca w stylu księdza Bosko*, Poligrafia Inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego, Lublin 1998, s. 145-165.
- Schepens J., *Natura ludzka w wychowawczej koncepcji św. Jana Bosko*, „Zeszyty Duchowości Salezjańskiej” 2017, nr 2(5), s. 19-51.
- Smolińska-Theiss B., Theiss W., *Asystencja i dialog pedagogiczny*, w: (red.) K. Franczak, *Jestem wychowawcą*, Salezjański Instytut Wychowania Chrześcijańskiego, Warszawa 2004, s. 43-53.
- Stróżewski W., *W kręgu wartości*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1992.
- Tischner J., *Etyka wartości i nadziei*, w: (red.) D. von Hildebrand, J. A. Kłoczowski, J. Paściak, J. Tischner, *Wobec wartości*, W drodze, Poznań 1984, s. 53-149.
- Tischner J., *Jak żyć?*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1997.
- Vecchi J. E., *Duchowość salezjańska*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1999.
- Vecchi J. E., *Strażnicy marzeń z palcem na myśce. Wychowawcy w dobie informatyki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2001.
- Weinschenk R., *Podstawy pedagogiki Księdza Bosko*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1996.
- Zdybicka Z. J., *Człowiek i religia. Zarys filozofii religii*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1993.

Joy, Learning, and Piety. St. John Bosco's Guidelines on the Development of Spiritual Life

The search for an integral and realistic approach to education also requires to figure a spiritual and religious dimension of human life in it. Father John Bosco (Don Bosco), while seeking an all-round development of young people as individuals, created an educational environment (Oratory) in which he prepared them for both social and ecclesial life. In his pedagogy, there was place for joy, fun and culture. Getting to know the biography of Don Bosco's pupils allows us to understand how he implemented integral education in everyday life and interpersonal relations. The most significant testimonies of Don Bosco's pedagogy are biographies of Alojzy Comollo, Dominik Savio, Michał Magone and Franciszek Besucco. They reveal not

only the abundance of experience of these young people and the conditions of society in which they happened to live, but also express the educational humanism and fascinating spiritual culture of Don Bosco's pedagogy.

Keywords: pupils' biographies, joy, learning, piety, preventive system, spirituality.

Radość, nauka, pobożność. Drogowskazy Jana Bosko w rozwoju życia duchowego

Poszukiwanie integralnego i realistycznego ujęcia wychowania domaga się także uwzględnienia w nim wymiaru duchowego i religijnego. Ksiądz Jan Bosko, zabiegając o wszechstronny rozwój wychowanków tworzył środowisko wychowawcze (Oratorium), w którym przygotowywał młodych ludzi do konkretnego życia, tak społecznego, jak i eklezjalnego. W jego pedagogice było miejsce na radość, zabawę i kulturę, apostołat i naukę modlitwy. Poznanie biografii wychowanków Księdza Bosko pozwala zrozumieć, w jaki sposób, w codziennym życiu i w relacjach międzyludzkich, realizował wychowanie integralne. Do najbardziej znaczących świadectw na temat pedagogiki księdza Bosko należą biografie: Alojzego Comollo, Dominika Savio, Michała Magone i Franciszka Besucco. Odsłaniają one nie tylko bogactwo doświadczeń tych młodych ludzi i uwarunkowania środowiska, w jakim przyszło im żyć, ale także są wyrazem humanizmu edukacyjnego i fascynującej kultury ducha pedagogiki Księdza Bosko.

Słowa kluczowe: biografie wychowanków, radość, nauka, pobożność, system prewencyjny, duchowość.